

előre a méltóságos fejedelem őrizetbe vétet mindaddig, míg utólag rólad döntést nem hoznak.“

Ismét átadták a katonáknak, hogy őt egyedül vezessék el, és többé senkit nem engedtek hozzá. Sőt, az őrcsapatok sokáig játszadoztak a kalapjával, és lábukkal rátapostak, míg az egyik könyörületes testvér neki vissza nem vitte. [Dávid Ferenc eltávolítása után a kancellár azzal fenyegette meg követőit, hogy ugyanaz a büntetés vár mindazokra, akik az elítélt véleményéhez ragaszkodnak, és felhívta őket, hogy tegyenek tanúbizonyságot Krisztus imádásáról. A felhívásra senki sem válaszolt. Végül is arra kérték a kancellárt, hogy ügyüket halassza másnapra.] Ekkor Óvári Péter így szólt: „Bizony a halál igen keserű, mégis a lelkiismeret szabadságát föléje kell helyeznünk.“ Alighogy kimondta e szavakat, az egész nemesség felállt, és esedezve, azt kérte, hogy a papok ügyét halasszák másnapra. [Attól tartva, hogy felmentik papi hivatalukból, nevüket mindannyian felírták egy lapra, sőt még Lukács nevét is odaírták. Másnap megjelentek a fejedelmi palotában, és valamennyien csatlakoztak Blandrata véleményéhez; Lukács azonban világi mivoltára hivatkozva azt állította, hogy rá az innovációs törvény nem vonatkozhatik. Erre őrizetbe vették, és az innovációs törvényt a világiakra is kiterjesztették. Harmadnap Dávid Ferencet Dévára szállították, ahol november 15-én a várbörtönben meghalt.]*

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

ADALÉK SZABÓ SÁMUEL OKTATÓ-NEVELŐ TEVÉKENYSÉGÉNEK JELLEMZÉSÉHEZ

Unitárius egyházunk nagyjainak a sorában jelentős hely illeti meg abrudbányai Szabó (Mikola) Sámuel, a székelykeresztúri unitárius gimnázium első igazgató-tanárát, aki 1756-ban született és 1856-ban, százéves korában fejezte be munkás életét.

Küzdelmes életújáról a hálás utódok többször megemlékeztek. Itt Orbán Balázs¹ mellett különösen Sándor János nevét emeljük ki, aki Szabó Sámuel tevékenységének főbb mozzanatait nagy szeretettel igyekezett a téves megítélésektől megtisztítani, s a maga igaz emberi értékében bemutatni.² Ismerteti azt a sok kitérővel tarkított utat, amely a családi és egyéb körülmények folytán a tehetséges fiatal embert csak élete negyedik évtizedében, 1795-ben vezet el pappá történő felszenteléséig, egyháztanácsossá való megválasztásáig, valamint a keresztúri gimnázium első igazgató-tanári székéig.

Egyházi közéletünkben betöltött szerepét Sándor János így értékeli: „Ő nem közönséges szolga volt: nyomot hagyott maga után a keresztúri gimnáziumban, s mi utódok, e nyomot látva, méltán említhetjük az ő nevét. Még mint tanuló ismerte e vidéket, tudta e pont fontosságát felekezettünkre nézve, s igen valószínű, hogy a gimnázium építtetését illető

* A szöveget a latin eredetiből fordította Bodor András.

mozgalom előidézésére sokat tett. [...] A kellő ismeretek mellett megvolt benne a nép javát, boldogságát munkálni kívánó érzés. [...] A nép pedig értette szavát, s a mint mondják faluról falura ment vele, hogy az ő prédikációját hallgathassa a gyűjtések alkalmával.“ Nevelési tevékenységének jellemzésére pedig ezt mondja: „A közélet mezején az egyes a munkának csak kis részét végezheti el. Elég, ha ő az iskolánk iránti szeretetet és érdekeltséget felkeltette, s 18 évi tanársága alatt képzett egy nemzedéket a mely lelkesülni tudjon érte.“ Később még — jellemzésére — ezt toldja az előbbiekhöz: „...megmutatta, hogy nem volt eldobni való ember, mert még 19 évig szolgált közintézeteinknél...“³

Szabó Sámuel nevelési elvei, oktatói célkitűzései a korát uraló eszmei áramlatokba ágyazódva kristályosodtak ki. Ifjúsága az európai szellemi élet XVIII. századi megpezsztülésének idejére, a felvilágosodás korára esik, amely a feudalizmus elavult társadalmi rendjével szemben az ésszerű, a természetnek megfelelő társadalmi rend kialakításáért szállt síkra. Jóllehet főbb filozófiai irányzatai — materializmus, deizmus — különböző utakat jártak, de egyöntetűen a tudomány fejlesztésének, a társadalom minél szélesebb köreiben való terjesztésének a szükségeségét hirdették. Az európai felvilágosult gondolkodás eme új hullámai a XVIII. század utolsó évtizedeiben a hazai és köztük az erdélyi iskolák ódon falai közé is becsaptak. A Habsburg-uralom körülményei közt viszont az európai felvilágosodás eszmei áramlata itt a nemzeti mozgalommal kapcsolódott össze, s ez elsősorban az anyanyelv művelésében, az irodalom megújulásának és a művelődés terjesztésének a követelésében jelentkezett.

Ezeknek a — társadalmi szükséglet parancsolta — művelődési követelményeknek a hatására az erdélyi főiskolák szellemi műhelyeinek kohói egyre élénkebben izzanak, s az azok élesztésén munkálkodó fiatalabb tanárnemzedék ösztönzésére növendékeik közül sokan keresik fel a kor neves, nagyírú európai egyetemeit. Szabó Sámuel is, életpályája nagy fordulójának évében, 1790-ben, Bécsben jártakor, — mivel a császár akkor bekövetkezett halála miatt nem sikerült a zalatnai bányához jutásához az „absolutoriumot“ megszereznie — „a világi hivatalokra való vágyástól“ lemond, „s belső állapotra“ határozva el magát: 35 éves korában úgy dönt, hogy ifjúkori tanulmányait („poésis, rethorika“) külföldi akadémiákon folytatja.⁴ Kezdetben, 1791—1792-ben a bécsi és a göttingai, 1793-ban pedig a berlini egyetemen tanul. Ebben az évben tér haza a Székelykeresztúr közelében fekvő Sárdra, ahol a Sándor család gyermekeinek tanítójaként működött a Keresztúron épülő gimnáziumhoz történt kinevezéséig.

E fontos megbízatásának elvégzéséhez Szabó Sámuel világi foglalatosságai közben megszerzett gyakorlati tapasztalata és az itthoni iskolákban kapott útravaló után a külföldi tanulmányai közben kiforrott, felvilágosult „szellemi ereje“ tette alkalmassá. A külföldi egyetemek eszmei fegyvertárából — az itthoni társadalmi szükségletekhez igazodva — milyen célzatú művelődési törekvésekkel, oktatási-nevelési elvekkel vértette fel magát, a legmeggyőzőbben abból a székfoglaló beszédből tűnik ki, amelyet 1796. november 7-én a székelykeresztúri unitárius templomban tartott beiktatási ünnepélyén olvasott fel. Ebből Sándor János csak ennyit ír: „Szabó Sámuel beiktatása [...] d.e. 9 óraker kezdődőleg történt meg a keresztúri templomban [...] püspök, insp. cura-

torok, és nagy díszes közönség jelenlétében. [...] Székfoglalójának tárgya volt: 'Szépek szépe, vagy a legszebb szépség.' A tudomány szépségét tárgyalta benne.⁴⁵

E beszéd egy szövegének másolata fennmaradt.⁶ Mivel — tudunkkal — e beszéd nyomtatásban nem jelent meg, megkapóan szép stílusára, allegorikus képekkel megvilágított tartalmára való tekintettel érdemesnek véljük arra, hogy azokat a részeket, amelyek Szabó Sámuel klaszszikus műveltségét s a korában forradalminak ható társadalmi és nevelési elveit jellemzően tükrözik, megszólaltassuk.

Miután a megjelent notabilitásokat, „mindenrendű hallgatók“-at és a „nemes gyülekezet“-et megszólítja, így kezdi beszédét: „Egy Oratornak fővebb kötelessége szerént, törekedvén azon, minekelőtte e székbe állottam, miként lehetne mai beköszöntő vagyis Inaugurális orationom a ti hozzám hajlandó jókedveteknek a megnyerője; eszembe ötlődött a bölcs Platonak imez mondása: *Quod pulchrum est amicum est* azaz: Ami szép, barátságra vonzó kép. [...] Mi lehetne az a szép? vagyis az a szépek szépe e világon? amiről e mostani alkalmatossággal [...] nektek kedveskedő beszélgetést tehetnék; de megvallom, bizonytalankodom [...]. Nem is csuda, mert [...] senki még átalyában meg nem határozhatta ám azt: Mi a szép? sem pedig ezt: Mi a legszebb szépség e világon? De e sem csuda, mert határozatlan maradt ez a kérdés még az Istenek gyűlésében is.“ Ezt követően, „amint a Poéták írják“, színes képből vetíti hallgatói elé a mitológiai Peleus lakodalmán résztvevő istennők között a viszályt keltő Eris almájának felirata („Pulchrior accipiat, vagy: Datur pulchrior“) miatt kirobbant vetélkedést, az idahegyi pásztor, Paris „deliberatumát“, aki — Juno hatalmat, Pallas bölcsességet, Venus szépséges asszonyt felajánló ígéretei közt bizonytalankodva — Venusnak ítélve oda az almát, nem tudta eldönteni, hogy mi a szép s mi a legszebb szépség e világon, mert „...bár Paris mondja [hogy Venus a legszebb], csak magára Venusban, vagyis a csak szép asszonyban nem határozódhatik meg a szépségnek tökéletessége. Vannak úgy látom én, egy ilyen tekintetben ezernyi ezer szépségek a természetben; szép a természet, szép ennek minden országa, szép ennek minden lakossa.“ Példákkal mutatja be aztán, hogy szépek az „érczek [...]. A Planták [...] az állatok országa [köztük] az ember [...] mindenik az ő nemek szerént, mert azon egy bölcs úr formálta mindeneket“, de „nem oly könnyű azért csak egy első tekintettel megmondani: Mi a szép? s Mi a legszebb szépség e világon? De találtam én szerencsére, egy ezek felett való szépségre, melyről előttem beszélgessek, s ha lehet mindenitekkel megkedveltessem: *A tudomány ez a szépség* érdemes hallgatóim! melyről ezt merem további beszélgetésemnek fundamentumául feltenni, hogy: *Szép, és legszebb szépség e világon.*

Az elmés régiség a tudománynak szépségét a szűz Minervának rajzolatjában mutogatta, s tisztelte [...]. A jártas úton megyek tehát én is, [...] és hogy a tudomány szépségét voltaképpen leábrázolhassam, s mint egy élő képet előtökbe állíthassam előmbe teszem Minervának régi rajzolatját, s rajzolgatom arról annak mását, a tudománynak képét s annak állását, 's mihelyt ebben céloimat érhetem, azonnal arra töreksem, hogy ezt a szépséget kiházásíthassam, vagyis férjhez adhassam, s ha netalán ezt véghez nem vihetem, azon leszek akárcsak, hogy nektek fenn tisztelt Nemes Gyülekezet pártfogástokba ajánlhassam.“

Arra törekedve, hogy a mitológia területén akár jártas, akár járatlan hallgatói emlékezetébe a tudománynak eszmei szépségét, értékét, jelentőségét maradandóan bevésse, a képzőművészetek Minerva-ábrázolásainak jelképekben gazdag, egybefogott képét állítja az ünneplő gyülekezet elé: „Minerva [...] egy talpán álló középtermetű, kerek ábrázatú, komor tekintetű, kékszemű leányzót mutat, kinek fején egy tollakkal fedezett és zöld olajágakkal kerített arany sisak tündöklök, vállalai és dereka páncéllal, melle ércpánttal, bal keze kígyós pajzsával fegyverkezett; mellette jobbfelől egy bagoly, balfelől egy kakas; háta megett egy magas hegy, melynek oldalán szép zöld olajfák és egy felséges épület szemléltetnek; egy szóval egész állása, positurája felséges, minden készüllete vele született Nemességének címeres jelképe.“

Mielőtt azonban gondolatait a tudomány szépségéről az említett szimbolikus jegyekhez kötve kifejtene, bevezetőül — hitbeli felfogásához híven — annak magasztos eredetét igyekszik szemléltetni. Ehhez ismét csak mitológiai képet vesz alapul: Ovidius versei nyomán idézi Minervának Jupiter fejéből „Vulkanus pörölyének bábáskodása“ révén elképzelt születését. „Mit jelentett ezen mesésével az elmés régiség; hanem hogy a tudomány valóságos Isteni tudomány, az Isteni bölcsesség kimeríthetetlenségének drága arany cseppje [...] az Istentől lelkünknek társul ajándékozott szépség [...], annak felsőbb tehetségét, a tudománynak fészket ő formálta, ezekben a tudomány nem más, hanem [az, amit] a mindenható fő Bölcsesség plántált, s naponként plántálja. Felsőleges ezért a tudománynak eredete, Nemes a születése, minden szépség felett való szépség...“

Az ezt követő „Minerva-rajzolat“ jellemző részeinek elemzésekor csillan fel igazában Szabó Sámuelnek az a humán- és természettudományokban gyökerező széles skálájú műveltsége, céltudatosan kimunkált pedagógiai felfogása, amely adottságoknak felhasználásával tudja tudja, hogy „mindenrendű hallgatóinak“ gondolat- és érzésvilágát milyen meggyőző — szimbólumokba rejtett — érvekkel terelheti a műveltség, a tudomány megszerzése szükségességének felismerésére. „Minervának [...]: Középszerű a termete. A középszerű termet a legszebb termet; úgy tartották a régiek is: *Homo mediocris est optimi proportionatus*, azaz A középrendű ember úgy nőtt, s úgy született, hogy tagjai egymáshoz jól mérsékeltetett. A jó mérséklettség, vagyis a jó Proportio a szépségnek fundamentuma. Ezen egyeznek meg nagyobb részint az Aestheticusokkal együtt a szépség iránt, hogy ez a látható tökéletességben áll; a látható tökéletesség pedig nem egyéb, hanem *Consensus in varietate*, vagy: *Consensus in una*, amint a tudós Volffius (!)⁷ mondotta, azaz: az egymástól különböző részeknek egyetértése, vagy egymáshoz illendősége. Nézzétek el a tudománynak minden részét, illenek valóban ezek egymáshoz; egyik a másiknak grádicsa, az amannak vezére és kulcsa. Nagy ezek közt a különbség, de szoros mindenütt egymás közt az egység: külömb külömb csiklandoztató hangokon hangicsálnak, mégis egy füleket és szíveket gyönyörködtető Concertust, egyeztetett hangot formálnak, egyik alatt járkál, másik fenn héjaz, egyik künn a szabad égen repdes, másik benn a föld üregiben keres; egyik a szárazon áll, másik a tengereken úszkál, közös mégis minden keresmények. Egyik az apró plánták és gyenge csemeték közül alig látszik, olyan törpe; másik oly magas,

hogy a csillagokat ujjaival cirkalmazza; egyik sovány, másik kövér, egyik széles, másik keskeny; szép ezek közt mégis a Symetria, szép ezeknek állása, rendje, mozdulatja; egyenlőleg üti mindenik a rendes mértéket. Szép itt hát az egész is, nem sebb ennél akármely zászlós tábor is; Szép tehát a tudomány, nézzünk csak szeme közibe is.

A szem egy csudálatos ékes alkotmány a testben, *Creatoris miraculum*. A teremtő csudás remekének mondják ezt a tudósok. *Idvezitőnk pedig a test lámpásának nevezi.*“

Sorra ismerteti aztán a világ különböző népeinek szemállítását, — szí-
nét, s visszatérve Minervához, annak a „poéták festette“ zöldeskéken
ábrázolt szemét a fekete szem színével állítja szembe, mondván: „Minervának
zöldeskék a szeme, nem fekete. [...] A tudománynak is kékek a
szemei, nem feketék. Ami fekete, az a rea lövődött sugarakat elnyeli,
semmi színt, semmi szépséget nem formál. Nem így a tudomány: ez néz
szerte-széjjel a világon; nézegeti, vizsgálja ennek részeinek szépségét;
majd a virágos zöldséggel padimentumozott földön mulatoz, majd a zöl-
des kékséggel hánykodó tengeren ingadoz, majd pedig a ragyogó csilla-
gokkal játszadoz; és az ezekről rá sugárzott színeket enyelgetvén, formál-
ván, mind az égnek boltozatja egy bámulásra méltó kék színt, és szépséget
gerjeszt azoknak, akik őreá néznek, szemeiben, lelkeiben annyira, hogy
ezen képzeletjek által elragadtassanak a kékes egeken által, a teremtőnek
felséges szentségéig annak imádására. Szép szemek az ilyenek, bizony
világoskodó lámpások az országnak, a közönséges társaságnak testében;
ezek által látnak az országok és ezeknek kormányzói; ezek által vezérel-
tetnek a tanítók, és előljárók; ezek által boldogíttatnak a hallgatók és
alattvalók. Ezeknek homályoskodása miatt pedig az országnak, társaság-
nak egész teste homályban, tudatlanságban vakoskodik. Csudára méltó
szemek ezek, valóban *Creatoris miraculum* [...]. *Olyan lett valóban ezáltal az ember, mint egy az Istenek közül: jónak és gonosznak tudója.*“

„*De nézzük már orcáját is a tudománynak.*“ Megállapítja, hogy „az
orcának és a test többi részének színéről is különböznek az ítéletek. [...] *Suum quique gustus ratio*, kinek kinek tetszik a maga gusztusa“, majd
így folytatja: „Egy a vigat, más a komort választja. Minervának komor
[...] de magában szép, kerek az ábrázatja. A kerek ábrázat különös szép-
ség az asszonyi nemben. A tudománynak is darabos a tekintete, kedvet-
len nehéz a kezdete, de vidámabb könnyebb a közepe, gyönyörűséges
pedig annak a vége, vagyis a kerekése, nem a színben annyira, mint ben-
nebb ő magában áll inkább szépége elannyira, hogy amint Plato mon-
dotta: *Sapientia tam pulchra facies, ut si oculis videretur, admirabilis sui concitaret amores*, azaz A tudománynak oly szép az ábrázatja, hogyha
szemmel ötét látni képes volna, maga iránt csudás szerelmet gyulusztana.
Nem csapodároskodik a tudomány a tündéres léhaságnak illetlen vigyor-
gásaival, használható valóság az ő maga alkalmaztatása. [...] Nem kisebb
ő neki durva posztóban öltözködve szépsége, mint a bársonyban fénylő
dicsősége, [...] oly vidám a vénben ifjusága, mely gondos az ifjuban az
ő aggottsága.“

A továbbiakban — jelképes ábrázolásainak fonalát gombolyítva — a
beszéd szervét, a száját vetíti hallgatói elé, s annak az ember érzelmeire,
gondolkodására gyakorolt hatását, tudást terjesztő szerepét a következő-
képpen fogalmazza meg: „A szépségnek tulajdonságai közé még a *szájnak*

is és annak szózatjának minősége is számláltatik; nem is ok nélkül, mert az egy kiváltképpen való eszköz az emberek szívének megfogására. [...] Innen a régiek az ékesen szóló, az emberek szívének hatalmaskodó voltát akarván kipéldázolni, lefestették Herculest az ő oroszlán bőrében öltözködve, jobb kezében egy buzogányt, bal kezében egy kéz ivet és nyilat, szájából pedig sok kifolyó láncokat festettek, melyekkel sok ezer embereket láttatott vonni, és szoritani magához, lévén az ő szájából kifolyó láncoknak a vége a megfogottaknak füleibe szegezve. Mely rajzolatot mit egyebet jelentett az elmés régiség, ha nem azt, hogy Hercules nem annyiban erejével és fegyverével, hanem szájának ékesen szólásával huzta, vonta az erdőben, mezőben szellengő maga idejebeli embereket az ostoba vadságnak elhagyására és a szelidebb társalkodású életnek folytatására. Nem volt azt tartom Minervának is durva a szája. [...] Szép a tudománynak is az ő szája, maga az ékesen szólás ez, melynek szózatja az elméket láncolja.“

Befejezve Minerva alakja jellemző vonásainak szimbolikus, jelentés-átvitellel érzékeltetett költői ábrázolását, a „rajzolat“ fegyverzetének leírásához ér. De, mivel „ezek a rettentő fegyverek“ gátolják „a tudomány szépségének további bírását“, a fegyverzet tudományhoz viszonyuló lát-szólagos ellentétének feloldásáért beszédét így folytatja: „*Quid illi cum fortibus armis?* Sisakkal, pajzsral mi közöd leányom? [...] De jól vagyom, mert [Minerva] hadi készülétei közt zöld olaj ágat is látok arany sisakja körül kerítve. Tudománnyal szép, győzdelmi pompával fényes bölcs hadvezérnek Symbolumai mind ezek. Fegyveres leszen a tudomány is? Igenis úgy festem én is őtet, mert felfegyverkezett ő a csalárd szerencsének változásaira. Fején arany sisak helyett a jó REMÉNYSÉGGEL tollaztatott OKOSSÁG tündöklök, vállát páncél helyett a BÉKESSÉG-TÜRÉS, mellét mellvas helyett a JÓ LELKIÖSMERET fedezte. Jobb kezét a BÁTORTASSÁG, bal kezét az ERŐSSÉG fegyverkezettette; lábait pedig az ALHATATOSSÁG és HIVSÉG erősítette, melyekkel mint ugyan annyi fegyverrel megyen ellenben bátran a szélvésznek, ellent áll rettenthetetlenül a veszedelemnek; úgy hogy amint Ciceró mondotta: *Non colliquescit Jupiter dum Simulorum eius liquefit*, Nem olvad el akkor Jupiternek mása, mikor olvasztatik tűzben a formája; a Tudománnyal felruházott elmé is nem olvad, nem lágyul; hanem inkább keményedik az ellenkező szerencse mostoha csapásai alatt; és az ostromló nyomoruságok alatt talpon áll győzhetetlenül, míg végre fejét a békességnek zöld olajágaival koronázza. Ily sok szépségei közt pedig egy felől a bagoly, más felől a kakas serkentő cimere; mert mint a bagoly a setétben, úgy a bölcsnek is elméje a tudatlanság és a tévelygés homályai közt látja azokat, amikben mások vakoskodnak, és miként a kakas vakircsálva szedi az őtet tápláló buza szemeket, úgy a tudomány barátja is, *inquirit in veritates*, az elmét és a lelket éltető igazságokat szorgalmasan keresi és használja.“

Ezt követően így szól hallgatóihoz: „...imé sarkáig szállék rajzolatomnak, megvan eszerint Minervának mássa, láthatjátok egészen a tudománynak szépségét, és állását. Már ha tinétek tetszik vessétek egybe őtet a világnak minden szépségével; járjátok el a természetnek minden országát, és vegyétek számban, ha vagyon szépség ezek közt olyan, mint a tudomány; úgy találjátok kétség kívül, hogy jobb a tudomány az arany-nak, és az ezüstnek kereskedésénél; még tapasztalhatjátok azt is: *Lutum*

est sine ingenis puella. Hogy csak sáralkotmány akármily szép leány, ha szépsége mellett nincs benne tudomány; s elhiszitek utoljára, *hogy szép és a legszebb szépség e világon a tudomány.*“

Miután a „legszebb szépséget“, a tudományt Szabó Sámuel a fenti megkapóan szép allegorikus költői hasonlatokkal megfestette, azt — ígéretéhez képest — ki is akarja házasítani, férjhez akarja adni. Beszédének e következő, befejező részében világlik ki a maga mélységében az e korban nálunk még eléggé szokatlan, új társadalmi felfogása, amely szerint a kultúra birtoklása nem függhet az egyénnek csupán a társadalmi kötelékben elfoglalt helyzetétől; a felvilágosodás megújító eszmei áramlatainak a hatására a közművelődés színvonalának általános emeléséért a tudománynak — nemre és társadalmi fokozatra való tekintet nélkül — az emberiség egyetemes közkincsévé kell válnia.

Tekintve, hogy a tudomány szimbólumaként megrajzolt nőt, Minervát — mivelhogy őt a „régiség állítása szerint isteni atyja Jupiter férjhez menni soha nem engedte“ — nem tudja a „legszebb szépség“ kiházasításához hasonlatként állítani, ezért más, legendás és történelmi nő-alakokat állít példának, akik a tetteikben megnyilvánuló „elmésségük“ révén a tudományt méltóan szimbolizálják, de egyúttal a női nemnek a tudományban való szerepét is ahhoz való jogát is közvetve érzékeltetik. S hogy ezt a korában izmosodni kezdő felfogást határozottan is kihangsúlyozza, gondolatait így folytatja: „Nincs ma nálunk erejében a Jupiter Decretuma, férjhez mehetne ha élne, maga is Minerva, férjhez mehet tehát a tudomány is.“

„De kihez? A Házasság szerencsés, ha egyenlő. Innen egy poéta a férjhez menendő leányoknak ezt tanácsolja: *Si qua volet opti nubere nube pari*, melyet magyarul így mondok ki: Ha boldogul vágyol Leány férjhez menni, hogy egyenlő férjed legyen, oly választást kell tenni. A Tudománynak így szintén mint Minervának felséges az eredete, Nemes a születése, azért úgy illik, hogy: Az is igaz Nemes legyen, akihez ő férjhez mégyen. Nemes embert illet a tudomány, ott kell az ész és az erő, az hol forog a kormány. A kormányozásra, haza dolgainak igazgatására nem elég híres eleinknek virtusa, szükség arra magunk tetteinknek fénye, s méltósága; [. . .]“

„De mikor így beszélgetek ne háborodjék fel szívetek, szorgalmas mezei munkások! Nem zárlak el ezen házasságtól titeket nemes parasztok!, ha akartok a tudománnyal ti összeházasodhattok. A nemesség lehet nem csak a függő pecsétű bőr levelen, hanem a jó erkölcsű szívben is. A szívben elrejtett ember az igaz nemes ember. Ehhez illik valóban a tudomány is, mert mint az arany alma az ezüst rostélyok között, oly a tudomány is a jó erkölcsök között; És mint az aranyban a drága kő, a tudomány is a jó szívben úgy illendő.“ [. . .]

„Nemes szívű növényedek, gyermekek! Ime egy olyan szépséget állíték elő, melynek e világon nincsen mássa. Ez ha szükség mulató társ, ha kell harcol, ha kell hódol, inkább mint hajdan Mars. Ez szépít, ez nemesít, sokakat már nagyra is vitt; édes ennek árnyéka. Ezzel, mikor megvénültök is, nem lesz terhes vénségitek; mert: *Sapientis gravis senectus non est.* A bölcsnek nem nehéz vénsege, mondja Cicero. Ennek árnyékába, ennek eljegyzésére hívlak én titeket, mint hivatalos vőfély, jertek

vegyétek el társul ezt a szépséget, hogy boldog legyen életetek! Ti pedig életes idejü férfiak, és asszonyságok!, akikben az idővel együtt tüzetek is hűlepedett, jertek a ti oltalmatok alá ez helységben magát elszánt szépségnek, a tudománynak pártfogására; gyamolítsátok, ápolgassátok öt lelketekben, és tápláljátok, hogy boldog legyen általa végig hazátok. Elmondám!”

*

Szabó Sámuel székfoglaló beszéde részleteinek felidézésével oktatói-nevelői tevékenysége megismerésének gyarapításához kívántunk hozzájárulni. A majdnem két évszázaddal ezelőtt elhangzott, imént idézett gondolatok mindennél beszédesebben mutatják egy hivatását szerető, azért élő, népe felemelkedéséért teljes erejével munkába induló unitárius nevelő portróját. Gondolatai egy olyan úttörő egyéniségnek, „nem közönséges szolgá”-nak szellemi arculatát vetítik elénk, aki korának társadalmi körülményei között világosan látta és határozottan tudta, hogy a társadalmi felemelkedés alapfeltétele, ha a tudomány nem marad csak egy szűk osztálynak vagy rétegnek a kiváltsága, hanem annak megszerzése — osztályra, rétegre, nemre való tekintet nélkül — mindenkinek lehetővé, sőt jogává válik.

Ma, amikor a társadalomfejlődés országunkban elérte azt a minőségileg magasabb szintet, amelyen a tudományt a társadalom egésze birtokolhatja, csak tisztelettel és megbecsüléssel hajthatjuk meg mi — késői utódok — a megemlékezés zászlóját Szabó Sámuel előtt, aki az európai felvilágosodás hazai fáklyavivőjeként nálunk is fellobbantotta annak a világító toronynak tüzét, amelynek fénye — jövőbe mutatóan — hirdethette a tudomány közkinccsé válásának szükségességét. Ebben áll emberi nagysága, eszmerendszere nevelési elveinek — mához szóló üzenetként — időszerűsége.

JEGYZETEK

¹ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*. Pest, 1868. I. k., 25. l., 26. jegyz.

² Sándor János, *Szabó Sámuel életrajza*. Keresztény Magvető. IX. (1874), 105—117. Vö.: *A székelykeresztúri unitárius gimnázium története*. Székelykeresztúr, 1896. 19—25, 36—40, 124—127. l.

³ Sándor J., *Szabó Sámuel életrajza*. 115—116. l.

⁴ Sándor J., *Uo.* 110. l.

⁵ Sándor J., *A székelykeresztúri unitárius gimnázium története*. 25. l.

⁶ A címlap szövege így hangzik: „Szépek szépe vagy A Legszebb Szépség, Melyet A mostanában épült Sz. keresztúri Unitárius Gimnásiumban lett legelső Inauguratio (Beavattatás) alkalmatosságával rajzolgatott Abrudbányai Szabó Sámuel az említett Gimnásiumban ékesen szollást tanító professor. 1796-ban Sz. András Havának 7-ik napján.“ A kézirat negyedrért ív nagyságú, 22 l. Lelőhelye a kolozsvárnepocai akadémiai könyvtár.

⁷ A szövegmásolatban a nevet így írták. Szabó Sámuel az idézetet valószínűleg a berlini egyetemen Friedrich August Wolfftól (1759—1824) vette.

A PASSIÓ

Az unitárius reformáció a templomokból minden, felfogásával össze nem egyeztethető berendezést: oltárt, szobrokat és képeket eltávolított. Még az orgonákat is kivitette mint áhítatot zavaró eszközt. Szinte két évszázadnak kellett eltelnie, hogy e hangszer újra bebocsátást nyerjen a templomokba. Míg orgona nem volt, a templom piacán vagy a karzaton elhelyezett pulpitusra (énekloállvány) kitett ún. korálkönyvből diktálta az énekvezér (kántor) az ének szövegét és vezette az éneket. Egyik legértékesebb örökségünk ebből a korból a *passió*, Jézus elítéltetésének, keresztrefeszítésének, szenvedésének és halálának evangéliumi elbeszélése. Zenei műfajként ennek szövegére szerzett, az istentisztelet célját szolgáló oratóriumszerű zenemű.

A passió csak annyiban tér el az oratóriumtól, hogy témaköre szigorúan a nagypénteki eseményre szorítkozik, míg az oratórium a Biblia bármely részéből veheti tárgyát.

A passió szövege tehát ma is ugyanaz, mint a középkorban. Eredete a IV. századba nyúlik vissza. Nem tudhatjuk, hogy e régmúlt időben előadása, éneklése milyen volt, mert a középkor első évszázadaiból mondhatni semmi írott zenei emlék nem maradt ránk. Annyit tudunk, hogy a keresztények hosszú évszázadokon át szertartásaikon a legtökéletesebb hangszerre, az emberi hangra szorítkoztak. A mi régi, többszázéves passió-emlékeink is ezt az ősi előadási formát mutatják.

Későbbi időkben a passió zeneileg, formailag az előadás módja, helye és eszközei tekintetében is eltéréseket, különbségeket mutat. Egy ilyen eltérés a passió előadásának egy másik módja, formája, amit a zeneirodalom passiójátéknak nevez. Elég gyakran hallható és még szakirodalomban is előfordul a mi passiónkra vonatkoztatva a passiójáték elnevezés. Azonban nálunk a passiót nem játsszák, hanem éneklik, nagypénteki istentiszteletünk szerves részeként.

A passiójáték a középkorban szokásba jött népies színjáték, amely a szentek életéből vett jeleneteket, de elsősorban Jézus életét és kinszenvedése történetét tartalmazta; korhú öltözékben, szabad ég alatt, óriási színpadon, rengeteg szereplő közreműködésével adták elő. Az Ammer folyó partján fekvő Oberungenben (Dél-Bajorország) — ma világszerte ismert passiójátékot a falu népe 1634 óta rendez. A XII. század óta az előadás módjában már bizonyos dramatizáló tendencia mutatkozik. A népszerű melódia megtartásával más-más személyre bízzák az előadást: 1. Jézus szavait éneklő, 2. a történetet elbeszélő (narrátor) és 3. a tömeget képviselő (turba) szereplőkre. A szereplők megjelölésére a régi kéziratokban kezdetben betűjelzéseket használtak, majd később ezeket számjelzések váltották fel.

Ez az említett szereposztás vetette meg a passió harmadik típusának az alapját, mely a XVII. század új zenei stílusának kialakulásához vezetett. A passió menetébe szóló-áriákat, duettekét, korálokat, recitatívokat, teljes zenekari és szóló-részeket iktattak, miáltal a passió megszűnt a